

Autorytet monarszy jako źródło wojen. Europejscy władcy I poł. XX w. w oczach Ernsta Friedricha

Maciej Wójcik

maciej.wojcik@phd.usz.edu.pl

Szkoła Doktorska Uniwersytetu Szczecińskiego

ORCID: 0000-0001-8754-0816

I

Wolność dla przedstawicieli różnych anarchistycznych szkół i generacji oznacza możliwość podejmowania samodzielnych – niczym nieprzymuszonych – decyzji. Człowiek o wysokiej świadomości etycznej ma prawo kreować swoje życie w wielu sferach (ekonomicznej, seksualnej, religijnej, światopoglądowej)¹. Zgodnie z zasadą spajającą różne anarchistyczne filozofie, wolność jednego człowieka nie może naruszać wolności, autonomii innej istoty ludzkiej².

Dawni i współcześni anarchiści dostrzegają zagrożenie dla ludzkiej wolności w kapitalizmie, instytucji państwa³, systemach totalitarnych⁴, ideologiach nacjonalistycznych, szowinizmie, rasizmie bądź elitaryzmie stanowiącym podstawę niektórych ustrojów politycznych i systemów społeczno-gospodarczych, ukształtowanych na przestrzeni wieków (np. oligarchia, tyrania, feudalizm).

---

1 D. Graeber, *Czy jesteś anarchist(k)ą? I inne eseje...*, Mielec 2017, s. 3–4.

2 A. Żuk, *Etyka anarchistów – mity wieczne żywe*, Zielona Góra 1999, s. 2–3.

3 D. Graeber, *Fragmenty antropologii anarchistycznej*, Poznań 2021, s. 47–68; E. Malatesta, *Anarchia*, Poznań 2005, s. 4–11; R. Antonów, *Za wolnością przeciwko państwu. Poglądy współczesnych polskich anarchistów*, Toruń 2012, s. 10.

4 D. Orlov, *Pochwała anarchii (braku hierarchii)*, Mielec 2017, s. 3–5.

Liczni anarchistyczni teoretycy głosili równość wszystkich ludzi bez względu na posiadany przez nich kapitał, stan urodzenia czy kolor skóry. Zgodnie z wyznawanymi przez nich ideami nic nie uprawnia żadnego człowieka do stawiania siebie ponad innych ludzi i wymuszania na nich swojej woli, zwłaszcza przy użyciu siły oraz indoktrynacji, nierzadko podpartej argumentami wypływającymi z systemów religijnych (za przykład może posłużyć ścisły związek legitymizacji władzy monarszej z koncepcjami teologicznymi i nadawane monarchom władającym w Europie określenia: władca z łaski Boga, pomazaniec boży, sługa boży). Anarchizm, jako wielowymiarowa doktryna polityczna, w pełni ukształtował się w XIX wieku, a jej głównymi twórcami są: William Godwin, Pierre-Joseph Proudhon, Michał Bakunin, Piotr Kropotkin, Max Stirner⁵.

Anarchiści, przeciwstawiając się wszelkim przejawom państwowej władzy i jej legitymizacji⁶, atakują różne systemy ustrojowe, poczynając od demokracji (zarzucając jej fasadowość, tworzenie przez polityków iluzji, jakoby obywatele mieli duży wpływ na otaczającą ich rzeczywistość), totalitaryzmów (mających odbierać indywidualność jednostki poprzez skontrolowanie przez władzę wszelkich elementów jej egzystencji), aż po różnorodne modele monarchiczne, mające wywyższać określoną jednostkę ze względu na jej pochodzenie, co umożliwia jej kontrolowanie życia niższej urodzonych poddanych.

Europejscy anarchiści działający na przełomie wieków XIX i XX często atakowali ówczesnie panujących monarchów, przedstawiając ich w różnych publikacjach (artykuły, książki, odezwy i proklamacje) jako symbol ucisku klasy robotniczej, tyranów uniemożliwiających nawiązywanie przyjacielskich relacji pomiędzy proletariuszami różnych narodowości poprzez antagonizowanie ich sobie – m.in. wywołując konflikty zbrojne. Do tej grupy europejskich anarchistów, krytykujących ideę władzy monarchicznej oraz tzw. sojusz ołtarza z tronem, należy zaliczyć przede wszystkim niemieckich anarchistów, takich jak Erich Muhsam, Oskar Maria Graf, Augustin Souchy, Ernst Friedrich.

---

5 A. Malinowski, *Mit wolności. Szkice o anarchizmie*, Warszawa 1983, s. 6–16.

6 S. Newman, *Postanarchizm*, Warszawa 2022, s. 18–30.

Ostatni z wymienionych (żył w latach 1894–1967) zasłynął w anarchistycznej historiografii jako radykalny pacyfista⁷. W 1924 r. wydał kontrowersyjną, antywojenną książkę pt. *Wojna wojnie*. Autor przedstawił bezsensowność wszelkich konfliktów zbrojnych. Niemiecki anarcho-pacyfista atakuje w niej przedstawicieli monarchii, których oskarża o sianie terroru, nietolerancji i szafowanie cennym ludzkim życiem na bitewnym polu. Do innych ważnych prac i dokonań Ernsta Friedricha należało pełnienie funkcji redaktora czasopisma „Die Schwarze Fahne”, napisanie książki *Proletarischer Kindergarten*, a przede wszystkim kierowanie Muzeum Antywojennym w Berlinie, zniszczonym przez nazistów w 1933 roku. Friedrich był wielkim przeciwnikiem siłowych rozwiązań konfliktów międzyludzkich, uważał, że pokojowe nastawienie do innych ludzi i rzeczywistości powinno być kształtowane już od najmłodszych lat w trakcie elementarnej nauki. Wiązało się to z krytyką Friedricha wobec produkowania zabawek związanych z militarystką (ołowiane żołnierzyki, imitacje broni białej i palnej) oraz wydawaniem książek, w których głównymi, pozytywnymi bohaterami, są żołnierze.

II

W swoim najważniejszym dziele pt. *Wojna wojnie* Friedrich wskazuje, że imperialne ambicje europejskich monarchów są przyczyną wszczynania konfliktów zbrojnych. Skonstruował niejako antywojenny manifest, w którym wyodrębnić można dwie części – pewnego rodzaju pacyfistyczną odezwę oraz obszerny album fotografii i ilustracji. Autor dopatruje się wszelkich źródeł międzyludzkiej wrogości w konfliktach, które determinować mogą różnice na tle religijnym, idee nacjonalistyczne i szowinistyczne czy niczym nieuprawniony autorytet monarchów. Wyraża jednak nadzieję oraz wiarę w możliwość utworzenia międzyludzkiej, ponadnarodowej wspólnoty, w której pochodzenie narodowe lub etniczne czy przynależność kulturowa nie będą wpływać na ocenę człowieka⁸. Album fotografii i ilustracji przedstawia pola bitewne I wojny światowej, wioski i miasta

---

7 Inni przedstawiciele anarcho-pacyfizmu to: literat Lew Tołstoj, amerykański społecznik Ammon A. Hennacy, Dorothy Day, Henry Jacoby, poeta Henry David Thoreau.

8 E. Friedrich, *Wojna wojnie*, Poznań 2017, s. 25–28.

zniszczone w wyniku ostrzału artyleryjskiego, monarchów stojących na czele państw biorących udział w wielkiej wojnie (cesarz Wilhelm II, król Wielkiej Brytanii Jerzy V) oraz okaleczonych weteranów (żołnierze w wyniku ciężko odniesionych ran musieli mierzyć się z bolesną rekonwalescencją na poziomie fizycznym oraz psychicznym). W książce znajduje się aż 28 fotografii przedstawiających mężczyzn, którzy po udziale w I wojnie światowej stali się kalekami (utrata kończyn, utrata wzroku, deformacja twarzy)⁹.

Zdjęcia wchodzące w skład albumu opatrzone są komentarzem Friedricha lub karykaturalnie przedstawionymi cytatami monarchów lub generałów. Autor za pomocą kontrastu chciał ukazać przewrotność i fałszywość przywódców¹⁰. W przedmowie Friedrich stwierdza, że grupami odpowiedzialnymi za wywołanie i prowadzenie wojen są kapitaliści, dziennikarze poszukujący taniej i krwawej sensacji, generałowie, duchowni różnych wyznań oraz władcy rządzący narodami¹¹. Niemiecki anarchista ośmiokrotnie zwraca się do monarchów¹², oskarżając ich o zachłanność przejawiającą się w nieustannej chęci poszerzania swoich terytoriów¹³ oraz uświęcaniu i mitologizowaniu wojny poprzez tworzenie kolejnych odznaczeń wojskowych i wykorzystywanie „patriotycznych” haseł wzywających do poświęcenia się dla sprawy państwa, narodu¹⁴. Zdaniem autora są to działania, które umożliwić mogą wprowadzenie indoktrynacji obywateli oraz wywołać konflikty wewnątrz międzynarodowego ruchu robotniczego¹⁵.

Friedrich ukazuje władców europejskich państw jako osoby zaznajomione z wojną jedynie poprzez mapy, historyczne podręczniki, literaturę i raporty podległych im wojskowych. Bardzo wymownie przedstawia to zdjęcie ukazujące inspekcję cesarza Wilhelma II w okopach niemieckich żołnierzy. Friedrich w komentarzu znajdującym się pod ilustracją zwraca

---

9 Tamże, s. 216, 28–219, 222–246.

10 Tamże, s. 85, 87, 102–103, 105, 134

11 Tamże, s. 26.

12 Tamże, s.24, 26–27, 30.

13 Tamże, s. 27.

14 Tamże, s. 26, 105, 108, 117, 135.

15 Tamże, s. 114.

uwagę na to, że w trakcie spotkania cesarza z szeregowymi skonstruowano specjalnie dla monarchy drewnianą kładkę, która oddzielała go od okopowego błota zmieszanego z żołnierską krwią. Obawa przed ubrudzeniem własnego stroju¹⁶ ma oczywiście wymiar symboliczny. Monarcha w odezwach i wystąpieniach wzywał poddanych do poświęcenia życia na bitewnym polu, a w rzeczywistości gardził nimi, widząc w żołnierzach mięso armatnie.

Fotografie ukazujące byłych żołnierzy, którym udało się przeżyć wojenne piekło, przypłacając to kalectwem, sąsiadują obok zdjęć przedstawiających monarchów, którzy w trakcie konfliktów, z racji zajmowanej pozycji społecznej, ograniczali swoją obecność na „polach chwały” jedynie do inspekcji, podniesienia motywacji walczących i odznaczenia żołnierzy wykazujących się odwagą w boju¹⁷.

Już od starożytności władcy zyskiwali sławę dzięki zwycięskim kampaniom wojennym, dowodzeniem olbrzymimi armiami, zyskiwaniem nowych terytoriów kosztem sąsiednich państw. W opinii Friedricha na godność władców można spoglądać jedynie z perspektywy piewców zniszczenia, doprowadzających do życiowych tragedii zwykłych ludzi. Zgodnie z oceną niemieckiego anarcho-pacyfisty najstraszniejsza jest moc sprawcza władców nad poddanymi, którzy mimo że nie muszą popierać militarnych zapędów monarchy, z racji miejsca i stanu urodzenia, nieszczęścia losu winni są posłuszeństwo swojemu władcy, a bunt wobec wojny (powszechnej mobilizacji) jest tłamszony poprzez różne środki przymusu (kara więzienia, kara śmierci, konfiskata majątku). Co ciekawe, Friedrich dopuszcza możliwość prowadzenia wojen pod jednym warunkiem, mianowicie jeżeli wojny toczone byłyby przez przedstawicieli elit rządzących państwami¹⁸. Dzięki spełnieniu tego warunku walka na śmierć i życie przywódców państw deklarujących chęć prowadzenia krwawych walk przy pomocy różnorodnych rodzajów broni jest jego zdaniem uczciwa i możliwa do zaakceptowania, gdyż cierpienie stanowiące ryzyko konfrontacji z drugim człowiekiem dotyczyć miałyby osób jawnie zainteresowanych brutalną walką. Friedrich zdaje sobie sprawę, że takie rozwiązywanie problemu

---

16 Tamże, s. 84.

17 Tamże, s. 84, 86, 88, 215, 217.

18 Tamże, s. 26.

wojny jest czystą fantazją, bowiem żaden z monarchów czy wielkich przywódców nie zgodziłby się na takie ryzyko (utrata zdrowia lub życia), co ma stanowić dowód ich hipokryzji i tchórzostwa.

Praca Friedricha wchodzi w kanon anarchistycznych dzieł sprzeciwiających się przemocy pod różnymi postaciami oraz propagujących pokojowe formy sprzeciwu wobec agresji ze strony państwa, organizacji politycznych, kościołów itp. Autor *Wojny wojnie* namawia czytelników do wychowywania dzieci w pogardzie do siłowych metod rozwiązywania międzyludzkich konfliktów. Jest krytyczny wobec chłopięcych zabawek pod postacią ołowianych i papierowych żołnierzyków, opowiadań czytanych przez dzieci, w których głównymi bohaterami są żołnierze. Te z pozoru niewinne zabawki i formy zabawy mają już podświadomie wpływać na umysły chłopców, młodych mężczyzn, którzy wojnę i zadawanie śmierci mają traktować jako rodzaj rozrywki. Friedrich pokazuje, w jaki sposób ideologie wtłaczane do dziecięcych umysłów już od najmłodszych lat wpływają na postrzeganie przez najmłodsze pokolenia przedstawicieli innych nacji, zastępując pojęcie przedstawiciela innej nacji takimi terminami, jak wróg, nieprzyjaciel, przeciwnik. Przedmowa najgłośniejszej pracy Friedricha ma także pewien wydźwięk feministyczny, autor w pewnym momencie powątpiewa w siłę, wolę mężczyzn do sprzeciwu wobec militarnej maszyny i w końcowej części przedmowy zwraca się do kobiet, aby w razie tchórzostwa swoich mężów zatrzymywały pociągi wiozące ich na pola bitwy¹⁹. W oczach niemieckiego anarchisty kobiety stanowią ostatni bastion pacyfizmu, a role, jakie pełnią (matki, żony, opiekunki domowego ogniska) predysponują je do sprzeciwu wobec rozlewu krwi niewinnych.

III

Wojna wojnie wchodzi w kanon anarchistycznych lektur antyprzemocowych, do których należą także *O obywatelskim nieposłuszeństwie* H.D. Thoreau²⁰, *Międzynarodowy, anarchistyczny manifest antypatrio-*

---

¹⁹ Tamże, s. 30–31.

²⁰ H.D. Thoreau, *O obywatelskim nieposłuszeństwie*, Kraków 2020.

tyczny²¹ czy pisma Emmy Goldman²². Prace tego rodzaju pomagają także w „odczarowaniu” wizji anarchizmu jako zbioru doktryn, teorii rewolucyjnych skłaniających do zmiany zastanej rzeczywistości przy pomocy radykalnych, terrorystycznych metod. Anarchizm, stan anarchii nadal jest postrzegany (niekiedy także przez przedstawicieli świata akademickiego) jako społeczny i polityczny chaos, stan, w którym o relacjach społecznych decyduje prawo silniejszego. Dzieła anarchistów pokroju Friedricha pokazują, że nie zawsze muszą być oni kojarzeni z zamachami organizowanymi na głowy państw, spiskami, ideologicznym radykalizmem przysłaniającym im możliwość koegzystowania z ludźmi reprezentującymi odmienne życiowe filozofie.

Bibliografia

- Antonów R., *Za wolnością przeciwko państwu. Poglądy współczesnych polskich anarchistów*, Toruń 2012.
- Friedrich E., *Wojna wojnie*, Poznań 2017.
- Goldman E., *Anarchizm i inne eseje*, Poznań 2015.
- Graeber D., *Fragmenty antropologii anarchistycznej*, Poznań 2021.
- Graeber D., *Czy jesteś anarchist(k)ą? I inne eseje...*, Mielec 2017.
- Malatesta E., *Anarchia*, Poznań 2005.
- Malinowski A., *Mit wolności. Szkice o anarchizmie*, Warszawa 1983.
- Międzynarodowy, anarchistyczny manifest antypatriotyczny (1885)*, Poznań 2019.
- Newman S., *Postanarchizm*, Warszawa 2022.
- Orlov D., *Pochwała anarchii (braku hierarchii)*, Mielec 2017.
- Thoreau H.D., *O obywatelskim nieposłuszeństwie*, Kraków 2020.
- Żuk A., *Etyka anarchistów – mity wieczne żywe*, Zielona Góra 1999.

---

21 *Międzynarodowy, anarchistyczny manifest antypatriotyczny (1885)*, Poznań 2019.

22 E. Goldman, *Anarchizm i inne eseje*, Poznań 2015.

Maciej Wójcik

Doktorant Szkoły Doktorskiej US, nauczyciel historii i wiedzy o społeczeństwie w Publicznym Liceum Ogólnokształcącym im. Kardynała augusta Hłonda w Goleniowie. Zainteresowania badawcze: historia anarchizmu, animal studies, historia myśli politycznej, historia kultury popularnej.